TOVAR-MODDIY ZAHIRALAR HISOBI

Qo'ziyeva Maftuna Otabek qizi
Buxgalteriya hisobi kafedrasi asistenti
Shukurov Azizjon Qobiljon o'g'li
Og'abek Mamadiyarov Uchqun o'g'li
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
BI-325 talabalari
https://doi.org/10.5281/zenodo.24348557

Annotatsiya: Tovar-moddiy zahiralar hisobining to'g'ri tashkil etilishi korxonalarning moliyaviy barqarorligi va hisobotlar ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda BHMS va XFHS talablari asosida TMZ hisobini takomillashtirish dolzarb masala bo'lib, amaliyotda baholash, tan olish va hisobga olish usullarini qo'llashda noaniqliklar mavjud. Ushbu tadqiqotning maqsadi tovar-moddiy zahiralar hisobini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot 2020-2024 yillardagi ilmiy adabiyotlar va O'zbekistondagi normativ hujjatlarni tizimli tahlil qilishga asoslangan bo'lib, jami 14 ta manba tahlilga kiritildi. Tahlil natijasida, ayniqsa, chet el valyutasida oldindan to'langan TMZ qiymatini baholashda noaniqliklar aniqlandi, bu 2025-yilda 4-sonli BHMSga kiritilgan o'zgartirishlar bilan bo'nak kiritilgan sanadagi Markaziy bank kursi qo'llanilishi orqali aniqlashtirildi. Shuningdek, baholashda tannarx yoki realizatsiya qilishning sof qiymatidan eng kami prinsipiga rioya qilish muhimligi ta'kidlandi. Tadqiqot O'zbekistonda TMZ hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish uchun amaliy tavsiyalar beradi va korxonalarning hisobotlar ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tovar-moddiy zahiralar hisobi, buxgalteriya hisobi milliy standartlari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, zahiralarni baholash, o'zbekiston, moliyaviy barqarorlik, hisobot ishonchliligi

Kirish

Tovar-moddiy zahiralar (TMZ) hisobining to'g'ri tashkil etilishi korxonalarning moliyaviy barqarorligi, aktivlarni samarali boshqarishi va hisobotlar ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega [6, 8, 10]. O'zbekistonda buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS) va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) talablari asosida TMZ hisobini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi [2, 9, 14]. Biroq, amaliyotda baholash, tan olish va hisobga olish usullarini qo'llashda, ayniqsa, yangi normativ hujjatlar sharoitida, hali ham yetarlicha o'rganilmagan jihatlar mavjud [13]. Ushbu tadqiqotning maqsadi tovar-moddiy zahiralar hisobini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdir.

TS1: TMZ hisobini yuritishning amaldagi holati va uning muammolari qanday?

TS2: Xalqaro standartlar talablari asosida TMZ hisobini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari qaysilar?

Asosiy qism

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Tovar-moddiy zahiralar hisobining nazariy va amaliy jihatlari so‘nggi yillarda ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan atroflicha o‘rganilgan. Jumladan, Abdullayev (2020) hamda Xolmatova va Xolmatova (2022) tomonidan TMZ hisobini takomillashtirishning umumiy

yo‘nalishlari va nazariy asoslari tahlil qilingan [6, 8]. Ergashev va Xasanova (2021), Xasanova (2023), Xolmatova (2020) hamda Xaydarova (2022) o‘z ishlarida TMZ hisobini xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) talablari asosida takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratganlar [7, 9, 11, 14]. Axmedov (2024) va Axmedov va Xolmatova (2023) esa baholash, tan olish va hisobga olishning dolzarb muammolarini, shuningdek, hisobni tashkil etishning amaliy jihatlarini o‘rganganlar [10, 13]. Ushbu tadqiqotlar 4-sonli BHMS [2] qoidalarini amaliyotga tatbiq etishda yuzaga kelayotgan ayrim noaniqliklarni ko‘rsatib, mavjud bo‘shliqlarni to‘ldirish zarurligini ta’kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi: Tadqiqot tovar-moddiy zahiralar hisobi bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qildi. 2020-2024 yillar manbalari Google Scholar, LexUZ va universitet repositorylaridan "tovar-moddiy zahiralar hisobi" kabi kalit so'zlar bilan qidirildi.

Kiritish mezonlari: O'zbekistonda TMZ hisobi bo'yicha ilmiy ishlar va normativ hujjatlar [1, 2, 4, 5].

Chiqarish mezonlari: 2020 yilgacha nashrlar va mavzuga aloqasiz manbalar.

Dastlabki qidiruvdan so'ng, dublikatlar chiqarilib, mezonlarga muvofiq jami 14 ta manba yakuniy tahlilga kiritildi [6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14].

Tahlil va natijalar: Tovar-moddiy zahiralar (TMZ) hisobini yuritish O‘zbekistonda Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS), xususan, 4-sonli BHMS [2] va Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XFHS) [9, 14] talablari asosida amalga oshiriladi. Amaliyotda, ayniqsa, baholash, tan olish va hisobga olish usullarini qo‘llashda ayrim noaniqliklar mavjudligi qayd etilgan [13]. Axmedov (2024) hamda Axmedov va Xolmatova (2023) tomonidan baholash va hisobga olishning dolzarb muammolari, shuningdek, hisobni tashkil etishning amaliy jihatlari o‘rganilgan [10, 13]. Chet el valyutasida oldindan to‘langan TMZ qiymatini baholashda yuzaga kelgan noaniqliklar 2025-yilda 4-sonli BHMSga kiritilgan o‘zgartirishlar bilan aniqlashtirilgan bo‘lib, bo‘nak kiritilgan sanadagi Markaziy bank kursi qo‘llanilishi belgilandi [4]. Budjet tashkilotlarida esa TMZ hisoboti o‘ziga xos qoidalarga ega [3].

TMZ hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari Abdullayev (2020) va Xolmatova & Xolmatova (2022) tomonidan nazariy jihatdan tahlil qilingan [6, 8]. Ergashev va Xasanova (2021), Xasanova (2023), Xolmatova (2020) hamda Xaydarova (2022) XFHS talablari asosida takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratganlar [7, 9, 11, 14]. Xususan, baholashda tannarx yoki realizatsiya qilishning sof qiymatidan eng kami prinsipiga rioya qilish [2], tannarx tarkibini aniq belgilash va chet el valyutasidagi operatsiyalarni to‘g‘ri aks ettirish muhim ahamiyatga ega [4]. 1-jadvalda TMZ baholashning asosiy usullari umumlashtirilgan.

1-jadval. Tovar-moddiy zahiralarni baholashning asosiy usullari

Baholash usuli	Ta'rifi	Manba
Tannarx bo'yicha	Xarid qiymati va xarid bilan bog'liq xarajatlar	[2]
Realizatsiya qilishning sof qiymati	Sotish narxi minus sotish xarajatlari	[2]
Joriy qiymat	Bepul olingan yoki inventarizatsiyada aniqlangan ortiqcha TMZ uchun	[2]
Kelishilgan qiymat	Ustav kapitaliga ulush sifatida kiritilganda	[2]
Bo'nak sanasidagi kurs	Chet el valyutasida oldindan to'langan TMZ uchun	[4]

Baholash usuli	Ta'rifi	Manba
Muhokama: Ushbu tadqiqot tovar-moddiy zahiralar hisobida mavjud noaniqliklarni, ayniqsa baholash va tan olish usullarida, BHMS va XFHS talablari asosida takomillashtirish zarurligini tasdiqladi. Chet el valyutasida oldindan to‘langan TMZ qiymatini baholashdagi aniqlashtirishlar [4] Axmedov (2024) hamda Axmedov va Xolmatova (2023) tomonidan ko‘tarilgan muammolarga [10, 13] amaliy yechim bo‘ldi. Bu natijalar Abdullayev (2020) va Xolmatova (2020) kabi tadqiqotchilarning XFHSga integratsiya bo‘yicha umumiy chaqiriqlari bilan hamohangdir [6, 11]. Shuningdek, 4-sonli BHMS [2] qoidalarini amaliyotga tatbiq etishdagi bo‘shliqlarni to‘ldirish zarurligi tasdiqlandi. Amaliy ahamiyati shundaki, aniq qoidalar korxonalarning moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini oshiradi. Tadqiqotning cheklovi 2020-2024 yillardagi O‘zbekiston manbalari bilan chegaralanganligidir. Kelajakda yangi o‘zgarishlarning korxona amaliyotiga ta’sirini empirik o‘rganish tavsiya etiladi.		

Xulosa

Ushbu tadqiqot TMZ hisobida baholash va tan olishdagi muammolarni aniqladi. Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun standartlarni amaliyotga to'g'ri tatbiq etish, ayniqsa, valyuta operatsiyalarida aniqlikni oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. v) ta’sischilar tarkibidan chiqishda yoki tugatilayotgan tashkilotning mol-mulki uning ishtirokchilari o‘rtasida taqsimlanayotga... – https://lex.uz/m/acts/-1026483
2. 3259-сон 30.06.2020. O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (4-sonli BHMS) “Tovar-moddiy zaxiralar”ni tasdiqlash haqida - 24. Chet el valyutasida xarid qilingan tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi mazkur Standartning 15-bandida nazarda tutilgan tovar... – https://lex.uz/docs/-4890446
3. 2971-сон 15.02.2018. Budjet tashkilotlari va budjet mablag‘lari oluvchilarning davriy moliyaviy hisobotlarini tuzish, tasdiqlash hamda taqdim qilish bo‘yicha qoidalarni tasdiqlash haqida - “2-§ – https://lex.uz/docs/-3557744
4. Chet el valyutasidagi to‘lovda qaysi kursni hisobga olish kerak - Na vash pochtoviy yashchik otpravleni instruksii po vosstanovleniyu parolya – https://norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/chet_el_valyutasidagi_tulovda_qaysi_kursni_hisobga_olish_kerak
5. 3593-сон 27.12.2024. O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standarti (21-sonli BHMS) “Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi va uni qo‘llash bo‘yicha yo‘riqnoma”ni tasdiqlash to‘g‘risida - 0960 “Diskont (chegirma)lar bo‘yicha uzoq muddatli kechiktirilgan xarajatlar”; – https://lex.uz/docs/-7282737
6. Abdullayev, S.A. (2020). Tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish yo'nalishlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 1-10. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2020_1/1_Abdullaev.pdf
7. Ergashev, M.A., Xasanova, G.X. (2021). Tovar-moddiy zaxiralar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (3), 1-11. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2021_3/1_Ergashev_Hasanova.pdf
8. Xolmatova, N.A., Xolmatova, D.A. (2022). Korxonalarda tovar-moddiy zaxiralar hisobi va ularni baholashning nazariy asoslari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 1-10. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2022_4/1_Xolmatova_Xolmatova.pdf
9. Xasanova, G.A. (2023). Tovar-moddiy zaxiralar hisobini xalqaro standartlar talablari asosida takomillashtirish. Moliyaviy hisobot va audit, (1), 12-20. – https://journal.tfi.uz/index.php/fba/article/view/1010
10. Axmedov, D.M. (2024). Buxgalteriya hisobida tovar-moddiy zaxiralarni baholash va hisobga olishning dolzarb masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 1-12. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2024_1/1_Axmedov.pdf
11. Xolmatova, N.A. (2020). Tovar-moddiy zaxiralar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (4), 1-10. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2020_4/1_Xolmatova.pdf
12. Abdullayev, S.A., Ergashev, M.A. (2021). Korxonalarda tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish yo'nalishlari. Buxgalteriya hisobi va audit, (3), 1-8. – https://journal.tfi.uz/index.php/bha/article/view/100
13. Axmedov, D.M., Xolmatova, N.A. (2023). Tovar-moddiy zaxiralar hisobini tashkil etish va uni takomillashtirish masalalari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (5), 1-10. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2023_5/1_Axmedov_Xolmatova.pdf
14. Xaydarova, M.M. (2022). Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida tovar-moddiy zaxiralar hisobini takomillashtirish. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (2), 1-9. – https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/2022_2/1_Haydarova.pdf